

PAPP P TIBOR

A kisebbségek szereplehetőségei az interkulturális (irodalomközi) közvetítés terén

A PROBLÉMA MAGVÁNAK (F)ELVETÉSE

...
 próbáltam kivonni bonyolult költői – alkímiai manipulációkkal
 s poshadt adriavízből
 abból a vízből amit azóta sajtó lyuggattak = lóttek
 foszforeszkáló golyókkal gránátokkal rakétákkal
 többen is tanúsították nekem magát a tengert lótték
 ahogy baranyában és szlavóniában a templomokat
 magát a tengert csak úgy valami különös dühvel
 az azúrt
 (Tolnai Ottó: *Adriadalom*. = Új Symposion, 1992/1–2. 7.)

Talán éppen a kultúra alakjainak – akik szlovén szellemi horizontomat képviselik – e spontán nyüzsgésében tárul fel a nemzeti hagyomány ama *differentia specificája*, amely a maga egzisztenciális kiteljesedésében sokkal végzetesebben tart fogva, mint a „világfalu” általam különben jól ismert kultúrája, vagy a nyugtalanítóan fárasztó jugoszláv mozaikhoz kötődő sokéves tapasztalatom. Egyszerűen azért, mert automatikusan kínál számomra szellemi keretet *azon reményeim és fájdalmaim felismeréséhez*, amelyeket valószínűleg csak olyan nyelven lehet teljesen autentikusan kifejezni, amit az „elsődleges szocializációból”, a világ – amelyben minden tárgynak megvan a saját neve – belsővé vált képeiből szívunk magunkba. Ez pedig egy másik kifejezés az otthonra, annak a térségnek az abszolút igazságára, amelyben *automatikusan*, azaz a „második természet” *reflektálatlan módján*, *szlovénként* fogjuk fel a képzeteket és az ideákat, az asszociációkat és a metaforákat.

(Debeljak, Aleš: *A szlovénység vége?* = uő.: *Otthon és külföld*. JAK-Jelenkor, Bp.-Pécs, 1998. 117–8.)

Határmegrovási kísérlet. (Kerfe]telés.)

A konferencián¹ körbejárando vitakörnyezet vizsgálódásomat az egymással közvetlen geopolitikai kapcsolattal bíró (szomszéd[os])² közösségek (népek/[nemzet]államok)

¹ (a konferencián) Ez a szöveg a Maribori Egyetemen „Szomszéd népek – szomszéd(os) kultúrák” c. megrendezett nemzetközi konferenciára készült, s a szerző „Kisebbségből kisebbségbe” c. tervezett kötetének „Szolgálunk és/vagy védünk?” alcímet viselő, interkulturális témákat taglaló részébe próbál (be)illeszkedni.

² ([szomszéd/os/]) Itt a konferencia szervezői által felkínált kontextus ’el-különböződési’ kísérletére szeretném felhívni a figyelmet, ahol – az én értelmezésemben – a téma pontosításá-

egy-egy sajátos részegységére, az ún. nemzeti (etnikai) kisebbségek (irodalmi) kultúrájára irányítja – ugyanakkor szeretném, ha nem feledkeznénk meg arról, hogy a kisebbségi státus nem korlátozódik a nyelvi síkon megképződő önazonosságra, hisz a nemzeti (etnikai) identitás a nyelvi önartikulálódásnak is csak részterülete, még akkor is, ha a legmarkánsabb (nyelv)határok ezen a téren észlelhetők. A kontextusként megadott konferenciacím (*Szomszéd népek – szomszéd[os] kultúrák*) sugallta humanizmus a maga általánosságigényével éppen azokat a törésvonalakat kendőzi el, amelyek az írásom tárgyaként aposztrofált részegységeket máig létrehívják.

Mielőtt rátérnék a vizsgálandó részegységeket folyamatosan létrehívó törésvonalak természetének taglalására, a saját beszédpozíciómról is ejteni illenők néhány szót: Lévéen magam is kisebbségi (vajdasági magyar) származású, egzisztenciálisan elfogult vagyok a kisebbségi szerepek iránt, objektív beszédpozíciót így, az általam követni kívánt konstruktivista tudományfelfogástól eltekintve sem tudnék kialakítani a választott témát illetően, miközben – lévén kisebbségelhagyó is (néhány éve ~~az anyanyelvi emigráltam~~) – sajátos viszony fűz a kisebbségi szerepek értelmezéséhez; ezt a, hol a nosztalgikus szerepfelértékelés, hol a természetet leplezni igyekvő lekicsinylés sarokpontjai közt tengődő kettősséget a jelen szövegben sem leszek képes teljesen leküzdeni.

Kicsit szigorúbbnak tetsző regiszterre váltva³: a luhmannita 'művelési konstruktivizmus' nyomán a társadalmi érintkezés alapegységének tekintett 'kommunikáció' köré szerveződő, abból kibomló kulturális (irodalmi) interakció(ka)t vizsgálva igyekszem a továbbiakban megképezni a jelen szöveg (esszé⁴) tárgyául választott kisebbségi irodalomrendszereket, melyeket fiktív (e szöveg beszélője által konstruált) entitásként, az ún. többrendszer-elmélet kínálta szempontok alapján, az interkulturális (irodalomközi) közvetítésben általuk betöltött/tölthető funkcióik függvényében fogok értelmezni. Ebben a felfogásban a kultúra tágabb, de általánosan elfogadottnak tekinthető konszenzus által körül nem határolt alrendszerének egy szűkebb, de 'a társadalom allopoietikus rendszeréből' jobban 'kikülönülni' képes alrendszere az irodalomrendszer. A kisebbségi irodalomrendszerek így legalább két irodalomrendszer találkozásaként írható le, hol a nyelvi (nemzeti) és a politikai (állami) keretek egybe nem esése hoz létre sajátos formációkat (köztes létformákat). A kultúra egy, normatív eszközökkel nem meghatározott 'nyelvközösség'⁵ (nép/nemzet/etnikum) szociális produktuma,

val (az első körlevélben még *szomszéd*, a másodikban már *szomszédos* népek szerepelnek a cím második részében) akaratlanul is „humanizálják” a felvetendő problémákat.

³ (szigorúbb regiszterre váltva) Az aposztrofált (‘/’) szavak, szókapcsolatok olyan konstruktivista és dekonstrukciós terminusokat jelölnek, melyeket a jelen szövegben nem áll módomban pontosítani, de a szöveg kontextusaként megadott kötetben kifejtésre kerülnek. Az idézőjelek („/”) köznyelvi fordulatokat rejtenek.

⁴ (esszé) A műfaji kötelmek – nonkomformitás ide, regiszterváltogatás oda – mindig is problémát jelentenek a számomra, bár az első jegyzetben megidézett magán kontextus az odoricsi erotikát előnyben látszik részesíteni a j. schmidt-i retorikával szemben. Szívem szerint én szakpublicisztikáknak nevezném ezt a fajta diskurzust.

⁵ (normatív eszközökkel nem meghatározott 'nyelvközösség') Az állam- és 'nyelvközösség' határainak egybe nem esése napjainkban a „Mi a magyar?” szellem-történeti problematikáját is újra felszínre hozta, bár egyelőre, tekintettel a társadalmi kontextusul megcélzott euroatlanti hagyomány liberális humanista vetületére, nem kíván normatív felépni a kérdés eldöntésében. Közben e hagyomány, melyhez a térség országainak többsége visszatérni kíván, bürokratikus vetülete, rövid távon normatív szabályalkotásra készítheti a csatlakozni kí-

ahol a belső polarizáció ellenére a 'kommunikáció' alapesetben, a hasonló szocializációs eljárások révén létrejövő 'nyelvi/kulturális kompetencia' által válik lehetségessé.

A szűkebben vett Közép-Európa (mint régió) egy sajátos, máig mozgásban lévő – a magyarországi délszláv és az ún. délvidéki (ex-jugoszláviai) magyar kisebbségek – viszonyrendszerében artikulálódó irodalomrendszerek összehasonlító empirikus vizsgálatára támaszkodva próbálom meg felvázolni az irodalmi közvetítés interkulturális (nyelvközi)⁶ szereplehetőségeit. Összehasonlító jellegű vizsgálat ez, mert az általam kisebbségi irodalomrendszereknek tételezett konstrukciók között párhuzamot vonva ('funkcionális ekvivalenciák' után kutatva) konstituálódik a szövegtér; s empirikus, mert 'irodalmi tényanyagát' az irodalomrendszerekről „valló”, reflexív és önreflexív cikkek, valamint a rendszer állapotát egy-egy időpillanatban megjelenítő dokumentumok alkotják – bár ez utóbbiból jóval kevesebb áll a rendelkezésemre. Maga a keret időben a most záruló évszázad elejéig nyúl vissza, térben pedig az Osztrák–Magyar Monarchia 'különült', államjogilag maradéktalanul szuverén nemzetállamokká csak az elmúlt évtizedben váló államalakulataira terjed ki. Perspektíváját illetően – kellő pártosszal szólva: a múltból táplálkozva próbál a jövőbe tekinteni. Ilyenként pedig nem maradhat mentes némi ideológia(kritika)i felütéstől.

~~Anyakisebbségem~~ irodalomrendszere mint megszívlelendő következtetések levonására alkalmas, de korántsem kötelező érvényű törvényszerűségekkel szolgáló 'irodalmi tények halmaza' vonódik be e diskurzushoz, mivel – kiinduló tétel szerint – a tárgyul választott térségnek a kilencvenes években magukat (újra)definiáló kisebbségi státusú irodalomrendszerei az egykori jugoszláviai magyar irodalom önmeghatározási vitáit követve, olykor azon okulva, olykor annak önellentmondásait ismételve játsszák saját identifikációs játékaikat. Ezen játékok tétje pedig analóg a térség nagypolitikai játékainak tétével: a határmegvonással, csak hogy míg ez utóbbiak – az elmúlt tíz esztendő keserű tapasztalatai szerint – ún. nulla összegű játékok, addig az általam vizsgált részegységek, olyan közösségi metszetek, melyek – különösen többrendszer-elméleti nézőpontból – nem sajátíthatóak ki egy-egy érték (ön)állítása mentén. (Határok pedig kellene, hogy áthághassuk őket.)

Szerep/Játék. (-lehetőség/-tér.)

A vizsgálandó közösségek a kommunikáció létrehozhatóságának tekintetében „több-vegyértékűek”, azaz mind az anyairodalom, mind a többségi irodalom rendszereihez képesek – többé-kevésbé – illeszkedni. Ugyanez fordítva már nem egyértelmű, bár közkeletű azon vélekedés, hogy a kisebbségi irodalmak problémamentesen értelmezhetők az anyarendszerek perspektíváiból. E vélekedés nem veszi figyelembe, hogy a kultúra (így az irodalom) kódjainak elsajátítása is tanulás kérdése, s nem elég hozzá az egyébként közös alapnyelv ismerete. A magam ~~emigrációs tapasztalata~~ szerint: ahhoz hogy érdemben is képes legyek megnyilvánulni a tárgy teoretikus megközelítésekor, előbb bizonyos szinten el kell sajátítanom kisebbségeink nyelvjátékait – legyenek azok akár ~~külsők~~, akár ~~belsőek~~⁷ térbeli meghatározottságukat illetően. Ez a tapasztalat

vánó államközösségeket, s a kérdés az esszéizmus diskurzusából átkerülhet a törvényhozás kompetenciájába.

⁶ (Nyelvközi) A szónak legalább két értelmében is az: két nyelv, illetve két kultúra közötti.

⁷ (akár ~~külsők~~, akár ~~belsőek~~) Az irány a beszélő/értelmező éppen elfoglalt nemzetpozíciója szerint lehet *többségi*, amennyiben a vele egy államközösségben él, de csak részben azonos kul-

vezetett el, a már említett származás révén adottnak vélt tolerancia konkrét esetekkel való szembeállításának szükségességéhez, minek során a közép-európaiság bizonyos, „eurokonform körökben” napjainkban általánosan elterjedtnek mondott multikulturális toposzainak ideológiakritikai próbája is végrehajtható.

A térség kisebbségi szereplehetőségeinek az elmúlt évtized során végbement átrendeződése jónéhány, eddig még végig nem gondolt, kutatásra érdemes problémát kínál a közeg szemrevételezésekor. Ezek egy része – mint pl. a beolvadás/megmaradás, az anyanemzethez/többségi nemzethez való viszony kialakítása – a kilencvenes évek fordulójáig sok helyen ideológiai tabunak számított, ám a külső kényszer megszűntével talán – koránt sem lebecsülendő – súlyánál is nagyobb mértékben kötötte le a diskurzustérbe belépni, illetve bentmaradni/-ragadni szándékozó játékosok figyelmét. Az évtized közepére kirajzolódtak a kisebbségi kultúrák számára intézményes háttérrel biztosítani igyekvő szervezetek keretei, s ma már talán a szokatlanabb hangzású felvetések megfogalmazói sem kerülnek automatikusan kizárásra a játékból.

A hivatalos ideológia által uralomra segített kisebbségi paradigmák/szimulakrumok kora már a múlté, a versenykényszer következtében/ellenére azonban eddig még nem jött létre olyan metapozíció, amelyből a kisebbségi irodalomrendszerek – akár, de nem feltétlenül: összehasonlító – vizsgálata nyomán egy, teoretikus igénnyel fellépő, általános(abb) érvényre pályázó, a kisebbségi irodalom(rendszer)ek értelmezésére szakosodott módszer látszana körvonalazódni.⁸ A tárgyterületen továbbra is a már bevettnek számító két hozzáállással lehet a leginkább találkozni: az *egzisztenciálissal* és az *akadémikussal*. Az első esetben egy-egy, a kisebbségi diskurzust létkérdésként megélő szereplő próbálkozik az (ön)értelmezéssel, s ha el is hagyja szűkebb életviszonyait, az övétől eltérő szereplehetőség mibenlétének firtatása csak mint saját helyzetének alternatívája konstituálódik, kerül részleges vagy teljes elfogadásra illetve elutasításra. A második esetben a köztes léten kívülről (esetleg a fölé emelkedve), többnyire *anya*, de olykor *többségi* pozícióból kísérli meg elfogadtatni a megnyilvánuló saját ’paradigma-aspiránsát’. Mindkét hozzáállás tovább bontható *metaforikusra* (ha a művészeti diskurzust), illetve *normatívra*⁹ (ha a tudomány[/]politika alrendszerét képviseli a forrás). (Emlékeztetőül: ezen utóbbi értelmezések átkerülve a politika alrendszerébe könnyen radikalizálódhatnak: minden x-nek egy [X] államban a helye; illetve – jobb esetben – spiritualizálódhatnak: lélekben n millió x képviselőjének érzem magam.)

türközösséghez tartozó, illetve *anya*, ha a vele egyazon nemzetközösségbe, de más államközösségbe tartozó kisebbségeket célozza.

⁸ (körvonalazódni) Meg kell jegyezni, hogy az egyes kisebbségek irodalmának értelmezhetőségét illetően, ha áttörésről nem is, de tapogatózó előrelépésről mindenképpen lehet beszélni. Vö.: Virág Zoltán: Manjina i marginalnost (Kisebbség és marginalitás). Riječ 1999/4 19–29. c. írását, illetve a Brasnyó István prózájával foglalkozó – egyelőre még kéziratban lévő – doktori dolgozatának elméleti fejezeteit.

⁹ (*normatív* igényű) Ez utóbbi akár a paradigmaszimulakrum állapot feltámadásával is „fenyegethet”, ha a szellemi jogtulajdonos a tudomány és a politika alrendszereit átjárhatónak –, mi több: átjárandónak véli, s ezen elképzelését (tudomány)politikai programként uralomra is képes juttatni. Ha ez utóbbihoz nincs elég befolyása, akkor az általa képviselt nézet a mi alrendszerünkön belül marad: azaz csupán kiöltője irodalmi munkásságának válik részévé.

Az áldozat-diskurzus elvétése. (Távlatolgatás.)

Ami a kisebbségi diskurzus említett mátrixánál az esetek többségében megegyezik, az az áldozat retorikájának általános elterjedtsége (ez magyar nézőpontból akár Trianon-effektusnak is mondható). Az OMM felbomlását követően kisebbségi (köztes) helyzetbe került „nemzettöredékek” „sorsélménye” látszik itt szétáradni általános kisebbségélménnyé, hisz a térség „nemzetscsoportjai” közül páran – a szociológia kategóriáinak széles körben elfogadottnak látszó felosztása szerint – az ún. ’etnikai kisebbségek’ közé lennének sorolandók, mivel a történelem nemzetinek mondott vonulatában eddig még soha nem tartoztak saját anyanemzetük szuverén politikai kötelékébe. (Am a[z aktuál]politika diskurzusának PC-elvárásai¹⁰ ezen különbséget [is] jórészt [és -esetben] elfedni igyekeznek.) Az OMM politikai/ideológiai szimulakrumpanjaként is értelmezhető Jugoszlávia máig zajló önfelszámolási folyamatainak következtében a térség hetven éven át stabilnak mutakozó kisebbségi formációi alaposan ’szétépültek’ az elmúlt tíz év során. Olyan időszakos kisebbségek is megjelentek – mi több: álltak elő az irodalomrendszer számára értékelendő, bár kétség kívül kuriózum számba menő produktummal – melyek eddig nem sorolódtak az adott ország ’történelmi kisebbségei’ közé, ugyanakkor a tudomány alrendszerében ténykedők nem kötelesek kivárni azon száz év elteltét, melyet a politika alrendszere elfogadásukhoz megkövetel.

A vegyes lakosságú területeken az áldozat retorikájának valenciái nem képesek minden népcsoport számára egyidejűleg elfogadható (kultur)politikai távlatot körvonalazni. A térség, mely egyébként is túlnyomó részt kultúrakövető (rossz esetben másoló) hagyományokkal „büszkélkedhet”, és máig sem az irodalom, sem a (társadalom)tudomány alrendszerében nem volt képes tőle nyugatabbra fekvő területeken is virulens paradigmajelöltet állítani, ismét engedett évszázados beidegződéseinek, és az ún. EU-paradigmában véli megtalálni a saját(os) helyzetére is megoldást kínáló társadalmi keretet. Azt gondolom, hogy az itt automatikusan felvetődő EU-szkepticizmus vádja okán/ellenére is illenők – a politika diskurzusterétől magunkat, amennyire csak lehet, távol tartva – teoretikusan is végiggondolnunk, hogy mit kínál ama bizonyos EU-paradigma a kisebbségi kultúrák/irodalmak számára, s az általános érdeklődés homlokterébe furakodó előnyök mérlegelése mellett, a várható hátrányok metszetformáló hatásait is az alakuló horizont reflexiós mezején belül illene tartanunk.

Közép-Európa keleti fele bő tíz éve próbálja – a saját bőrét bocsátva vásárra – újra megtanulni a gazdasági verseny elméleti és gyakorlati tétéleit. E tanulási folyamatba, akarva-akaratlanul, a gazdaság alrendszerén kívüli cselekvők is ’belevonódnak’. (A jog mellett ezen alrendszer működési szabályainak gyakorlatától nem tekinthet el egy társadalmi szereplő sem.) A gazdaságelmélet fogalomtára a fenti folyamat következtében az ún. puha társadalomtudományokba is lassan beszivárog – gondoljunk pl. játékelméletekre. (Közben persze erősen ’elkülönböződik’ az átvett fogalmak eredeti haszná-

¹⁰ ([a politika diskurzusának PC-elvárásai]) Sajátos ezredvégi jelenség, hogy az ún. „civilizált világ” politikai diskurzustere bizonyos politikaelméleti kategóriákat/felvetéseket saját nyilvános beszédaktusai között nem képes megtúrni. A ’politikai korrektség’ (PC) ezen ~~butik~~ multikultusza legalább oly mértékben gátolni látszik a térség „etnikai problémáinak megoldását”, mint amilyen mértékben a PC eszközei által meg képes azokat védeni az ún. ’verbális agressziótól’. Egyébként nem ez az egyedüli terület, amelyen a rövidtávú politikai érdekek „felülírják” a tudomány alrendszerének „fáradtságos munkával” kieszközölt konszenzusait.

lata.) Ilyen, a kisebbségi kultúrák önmeghatározási folyamatainak értelmezéséhez produktívan hozzájárulni képes fogalomnak gondolom én a 'befektetői várakozást', azzal a megszorítással, hogy itt a manapság szintén nem ismeretlen „kényszervállalkozó/-befektető” kategóriájával mutat egyezést a kisebbségi státus. Mielőtt megosztanám Önökkel az EU-paradigma kapcsán bennem konstruálódó kisebbségi szerepváltás lehetőségét, javaslom, hogy futtassunk végig egy, vele funkciójában megfeleltethetőnek tűnő, időközben az irodalomparadigmák közül negatív értelemben 'kiszektálódni' látszó, ezért immár 'irodalomtörténeti ténynek' tekinthető paradigmát: az ún. 'irodalmi jugoszlavizmust' (IJ).

Emlékeztetni szeretnék arra, hogy nem alig hegedt sebeket kívánok itt a kaján kívülálló semmire sem kötelező beszédpozíciójából felelgetni, hanem egy számomra egzisztenciálisan releváns probléma önértelmezés általi újragondolására szeretnék most – az Önök probléma érzékeny közreműködésére apellálva – kísérletet tenni. Először is azon feltételezést osztanám meg Önökkel, mi szerint az IJ de(kon)strukciója központi szerepet játszik az általam vizsgált térség irodalomrendszereinek túlnyomó többségében. (Ez csak a magyar irodalom „anyarendszerében” nincs így.) Továbbá: az említett folyamat a vizsgált alrendszerekben párhuzamosan, egymásra reflektálva, de – a politikai határmegvonások következtében immár elkülönült társadalmi kontextusokkal rendelkezve – egymást lényegileg nem befolyásolva zajlik/zajlott. Harmadszor: a közties helyzetben lévő kisebbségi irodalomrendszerek diskurzusterei – 'befektetői várakozásaik' függvényeként – a környező többségi és/vagy anya-irodalomrendszereik diskurzusainak ideologikus vetületet sem nélkülöző paradigmajelöltjeihez igazodva építik fel ('autopoiesisz') a saját önazonosságuk megőrzéséhez/megteremtéséhez szükségesnek vélt társadalmi elvárásaikat. E folyamat következtében alakulnak ki a kisebbségek létének lehetőségeit firtató helyi diskurzusok, azaz a jelen dolgot tárgyát képező szereplehetőségek keretfeltételei ('környezetei'). Am mielőtt belevághatnék ezen dilemma taglalásába, sort kell kerítenem a magam IJ-értelmezésének explikálására:

Az IJ-t én jóval összetettebb jelenségnek vélem, semhogy lényegét ezen szöveg keretein beleül, néhány sorban sommázní tudjam. Az irodalom, de a kultúra alrendszerén messze túl mutató, ám mindenképpen kecsegtetően korszerűtlen komparatiztikai program lenne megvizsgálni, hogy ki, honnan és mit gondol(t) jugoszlavizmusnak. Kulturális, azon belül is IJ-nek tekintsük most azokat a(z ön- és külső) meghatározások, melyekben nominális szinten előfordul a „jugoszláv” szintagma, és/vagy annak képzett alakjai. Tartalmilag már sokkal nehezebben lehetne az így megképződött korpuszon belül határokat húzni/vonni. A megnevezés révén közös kalapba/fiókba került – hogy csak az általános ismertségre számot tarthatókat említsem – Andrić multi-kulturalizmusa, Debeljak posztkolonializmusra apelláló szuverenitás felfogása, Kiš monarchikus (freudi) ~~ihletettségu~~ 'unheimlichkeit'-ja, és Tolnai tengermetaforája. A továbbiakban csak a névadó államalakulatnak (mint a politikai/ideológiai programszmulakrum megtestesítőjének) a(z ön)felszámolódását megélő irodalmárok IJ-ire fogok koncentrálni.

Kronológikus rendbe szedve a megmaradt IJ-ket, előbb Tolnai Ottó elhíresült „ön-létértelmező vesszőparipájával” kell foglalkoznom, a tételmondat invariánsa kb. így hangzik: „a jugoszláviai magyar irodalomnak van tengere”¹¹. Ezt a mondatot én már

¹¹ („A jugoszláviai magyar irodalomnak van tengere”) L. (többek között) „Van egy szerb közmondás: fáj a fütyülöm, hogy Magyarországnak nincs tengere. Nomármost az én fölfogásom

bő öt év óta próbálom értelmezni. Főként az érdekel, hogy ez a látszatra „veszélytelen” mondatocská, hogyan válhatott – pro és kontra – a jugoszláviai magyar irodalom (JU.MI) értelmezése körüli (‘transzlokális’) vita fókuszpontjává? A „válasz” a kontextusból hámozható ki. Tolnai szerint ugyanis a JU.MI-nak a *.MI-vel (értsd: a nem jugoszláviai [JU.*] lokációjú magyar irodalmakkal) ellentétben van/volt tengere. Azaz: a JU.MI-nak, Tolnai ’befektetői várakozása’ szerint van, de legalábbis volt távlatja, az IJ ideológiai szempontból képes volt integrálni a JU.MI-t. A JU.MI örökébe lépni „kívánó” vajdasági magyar irodalom – mentségére: önhibáján kívül – rögtön ki is rekesztődik az itt konstituálódó szövegnek a jelent értékelni próbáló, valamint a jövőt firtatni kívánó horizontjaiból, hisz a vizsgált térségek közül immár egyedülállóan a szembenállás diskurzusa jellemzi az EU-paradigmát illetően...

(Help: *Areális*¹² irodalmi kalauz. [Sor/s/betét.]

A félreértések elkerülése végett taxatívén is fel fogom sorolni az általam vizsgált metaszet-helyzetben lévő irodalmakat: horvátországi magyar irodalom [HO.MI], magyarországi bosnyák irodalom [MA.BI]¹³, magyarországi horvát irodalom [MA.HI], magyarországi szerb irodalom [MA.CI]¹⁴, magyarországi szlovén irodalom [MA.SI], szlovéniai magyar irodalom [SO.MI], vajdasági [jugoszláviai] magyar irodalom [VA.MI]. A felsorolásban több okból sem szerepel a magyarországi bolgár irodalom: itt csak annyit jegyeznek meg, hogy a bolgár nemzet, bár dél- de nem jugoszláv – így esetében hiányzik a szöveg közös nevezőjét képező diskurzust formáló motivációs erő.¹⁵ A jelen szövegben a magyarországi szerb irodalommal [MA.CI] sem foglakozom, mivel az történetileg – az anyairodalomtól való, évszázadokon át tartó különfejlődés révén – inkább az erdélyi [romániai] magyar irodalommal mutat rokonságot.)

...Visszatérve a névadó államközösség ’posztulását’ is megérő IJ-k önállóságainak értelmezéséhez, most a debeljaki ’irodalmi posztjugoszlavizmus’ (IpJ) értelmezésem szerinti kifejtése következik: Debelják maga is interkulturális nézőpontból igyekszik a térség kisebbségi komplexustól sújtott többségi önértelmezési kísérleteire irodalmilag is releváns válaszokat találni. Ezen válaszokat én több okból is érdekesnek, önnön

szerint a vajdasági költő olyan költő, akinek van tengere. Nekem van tengerem.” Szajbély Mihály (szerk.): Rózsaszín flastrom. (Beszélgetések vajdasági írókkal.) Szeged, 1995, 71.

¹² (areális) Értsd: kistérségi.

¹³ ([MA.BI]) Időszakos irodalomként, ’92 és ’97 között, egy könyv erejéig – Balázs Attila (szerk.): Menekülő mesék/Priče-izbjeglice/Fugitive Tales. MASZK, Szeged, 1996., 120. – kuriózumként.

¹⁴ ([MA.CI]) A rövidítés kiterjesztésének első betűje rámutat az általam használhatónak gondolt, s elterjesztésre felkínált technika „vaslogikájának” hiányosságaira. A művelti konstruktivizmus szellemében én a fenti felosztást, rövidítéssel (melynek keletkezése Bori Imre diskurzust nyitó könyvének címrövidítéséből: JUMI RT barkácsoltatott) nominálisnak gondolom, s a szerb valamint a szlovén irodalom kiterjesztésbe való sűrítéséhez egyelőre nem tudtam mást kitalálni, minthogy az előbbi saját favorizált írásmódjának megfelelően cirill sz-szel (c) jelölöm. (Esetleg a magyarországi szlovén irodalmat jelölhetném VI-ként a kiterjesztésben, de ez a szlovén irodalomra általában nem lenne érvényes, a „vend” elnevezés pedig szerintem sem PC, s elsősorban a vizsgált ’nyelvközösségek’ érzékenységét illik szem előtt tartani, másrészt a „vend irodalom” – az érintettek jóhiszeműségének eljátszásán túl – a saját többségi diskurzusomban értelmezhetetlen. – Ki tudja mit jelent/öl?)

¹⁵ (motivációs erő) L.: a Haemus c. magyar nyelvű, a témával foglalkozó periodikát.

kontextusukon túlmutatónak gondolom, itt kettőre kívánok most kitérni. Választott beszédpozíciója erőteljesen posztszemiotikus jegyeket mutat, melyek szinte soha nem maradnak reflektálatlanok (lásd az ezen írás mottójaként megidézett szövegrészt). A kultúra nemzeti- és nemzetközi jellegének egyidejűsége iránt támasztott igényből ered ez a belső én-megosztásba torkolló attitűd. Ezen posztszemiotikai játék radikális végigjátszásából következik IpJ-ének másik, az általam taglalt diskurzustérben is kamatoztathatónak látszó vetülete: a radikális interkulturalitás. Ennek előképét a „dél-amerikai irodalom puha multikulturalizmusára” adott, szerinte radikálisabb, s ezért általánosabb érvennyel bíró, orientalista posztkolonializmusban véli felfedezni. A *Gátlástalan dicshimnusz a regényhez* c. írásában¹⁶ amellet érvel, hogy a Lyotard-féle globalizáció felületi multikulturalitása mögött megbúvó interkulturális (két szomszédos kultúra konkrét, konfliktusoktól sem mentes kapcsolatából eredő) érintkezések irodalmi kezelése (kezelhetővé tétele, mint poétikai program) jelenti ma az igazi kihívást a regény-írásban.

Az I(p)J-k kapcsán általam képbehozottak összefoglalásául: a ’befektetői várakozások’ kulturális (irodalmi) téren is nagyban hozzájárulnak a „piac” konstituálódásához, így a kisebbségi irodalmak diszkurzív tereinek ’önépüléséhez’ is. Az áldozat retorikája, bár uralkodó megnyilatkozási forma, kellő távlat kirajzolódásával a kisebbségi horizontokon belül sem kimozdíthatatlan középponti pozíciójából, ugyanakkor a konkurens paradigmajelöltek sem mentesek az utópikus elemektől, s a mellettük való elköteleződés vitára bocsátása során, az esetleges nyereségek mellett, a várható veszteségekkel is számolni kell.

Számvetésvorgó. (Tódítsak és/vagy lódítsak?)

A szememre vethetik, hogy az általam eddig elmondottak még csak köszönő viszonyban sem állnak a vizsgálni szándékozott kisebbségi irodalomrendszerek normál irodalmi gyakorlatával. Hogy a horvátországi magyar irodalom (HO.MI) alapproblémája a szó szerint vett egzisztenciális megmaradás, a bázisát képező népesség háborút követő önreprodukciója; hogy a magyarországi szlovén irodalom (MA.SI) ágenseinek (fogyasztóinak és létrehozóinak) nyelvi identitása forog veszélyben a többségi cselekvők által az elmúlt két évszázadban erősen forszírozott nyelvi asszimiláció következtében; hogy mindkettő alig képes magából primér szépirodalmi alkotásokat kiizzadni, alrendszer-szerű működésről pedig csak igen nagy jóindulattal beszélhetünk velük kapcsolatban. A magyarországi horvátság (MA.H*) és a szlovéniai magyarság (SO.M*) sincs sokkal jobb a helyzetben, ha a debeljaki kettős értékszemléletet kívánnánk számon kérni irodalmi alrendszeireken. Az előbbit a belső nyelvi tagozódás, a három nagy horvát dialektus (ča, kaj, što) párhuzamos jelenléte és fejlődése polarizálja, miközben csak nemrég szabadult meg az anyairodalma mozgásterét is évtizedeken át behatároló IJ terhes örökségétől (ami, a JU.MI-val ellentétben, számára nem távlatot, de a negyven-ötvenes évek fordulóján inkább „korlátozó erőt” jelentett); a szlovéniai magyarság saját kistérségi (areális) többsége, a szlovén Muravidék regionális peremhelyzetében is osztozik... Ami biztató, hogy eseteikben – bár koránt sem zökkenők nélkül, hogy csak a szívemnek oly kedves magyarországi horvát folyóirat, a Riječ tevékenysé-

¹⁶ (írásban) L.: Debeljak, Aleš: *Gátlástalan dicshimnusz a regényhez*. = *Labirintus* 1999. 11. évf., 37. 124–127.

gének berekesztődését¹⁷ említsem – működ(ge)t ni látszik az irodalomrendszer. Tény, hogy cselekvőik többsége a nyelvi/nemzeti önazonosság megtartójaként (mintegy belső gyarmatsorban tartva) szeretné/tudja csak működtetni a rendszert (a kisebbségi helyzet egyébként is kevésbé 'kikülönült' szociális viszonyokkal jár), a kisebbségi képviselő és a képviselői irodalom együttes erővel (differenciálatlanságukat szemléltetendő: kéz a kézben, sziámi) fogja vissza az irodalom autonómiájának megteremtésére irányuló kísérleteket, s a századfordulós modernség jegyei is olykor már lázadás számba mennek a fogyasztók és a(z) irodalompolitikai) megrendelőik értékvilágában.

Elismerem, hogy a mégannyira hangoztatott egzisztenciális elkötelezettségem ellenére is inkább látszik ez a szöveg azon akadémizmus vádjával illethetőnek, mely magának nehezen megkérdőjelezhető beszédpozíciót tulajdonítva normatív kényszerekkel igyekszik megrendszabályozni a köztes (inter-) lét számára renitensnek tetsző jelenségeit, eredeti intencióim szerint mégis inkább olyan paradigma-aspiránsná is fejleszthető tételhalmazt kívánt bevonni az általánosan vett kisebbségi irodalmak diskurzusterének éppen csak felszülő horizontjába (EU-paradigma), amelyek az egykori JU.MI analógiájára, de kognitív rendszerként viselkedvén, annak hibáiból (beteljesületlen illetve szimulakrum jellegűnek bizonyuló várákozásaiból) tanulva, az irodalomrendszernek a kisebbségi társadalom köztes léte révén bizonyos tekintetben korlátozottan allopoietikus¹⁸ rendszeréből, másrészt a több (az anya- és többségi társadalom révén legalább két) oldali kapcsolódási lehetőségei által nagyobb kulturális játéktár szabályválasztékából merítve tudja – a maga identitásának autentikus megalkotásáról nem lemondva – tovább vinni a 'kikülönülés' éppen csak megindultnak mondható (HO.MI, MA.SI), vagy legfeljebb korai szakaszban járó (MA.HI, SO.MI) folyamatait.

Zárásként engedjek meg, hogy megosszak Önökkel egy nem egészen saját kútfőből merített, de továbbdolgozott víziót¹⁹: Ha félretereszem az egyébként nem kis mértékben Debeljak nézetein osztozó EU-szkeptícizmusomat, s az integrációt mint rövid távon részleges, középtávon teljes történelmi realitást kezelem, akkor felszök, hogy a multikulturális Európai Unió (irodalmi) érintkezési formáinak meghatározó többsége hosszabb távon is az interkulturalitás terepén fog lezajlani, hisz a paradigma megsza- badulni látszik a két nagy előd, az USA és (Szovjet)Oroszország szuperkulturális identitást építő, ún. 'olvasztótégely' jellegétől. Az EU-paradigma azt ígéri, hogy mindenki megtarthatja, mi több: egyenlő eséllyel építheti tovább (választott/örökölt) identitását. A világhalu globalizációs érintkezéseinek „szupernyelve”, a ~~transzamerikai angol inva- rians~~ pragmatikai okokból kerül csak előtérbe az EU-n belüli hivatalos érintkezések

¹⁷ (a Riječ berekesztődése) L.: Stjepan Lukač: Riječ na raskrižju. = Riječ 1999/4. 100.

¹⁸ (korlátozott allopoieízisz) A kisebbségi társadalom – empirikus adataim szerint – még a leg- inkább emancipálnak ítélt viszonyok között sem rendelkezik a társadalmiság minden is- mérvével, bizonyos hatásköröket kénytelen „átengedni” a többségi társadalomnak, vagy azért mert nem tudja kiharcolni a felettük való rendelkezés jogát, vagy azért mert nem képes szűkös, kevésbé heterogén humán erőforrása révén azok ellátására alkalmas cselekvőket had- rendbe állítani. Ha egy makroközösség, bizonyos várákozásból lemond bizonyos, őt meg- illető társadalmi szerepek gyakorlásáról, amelyeket egyébként képes lenne ellátni, akkor azt általában nem kisebbségként teszi.

¹⁹ (nem egészen saját vízió) Az Erdélyből szintén az ~~anyairodalomba emigrált~~ Csiki Lászlótól loptam az alapot.

során²⁰. (Itt ugyan bevillan némi kétely az esélyegyenlőség illetve az önérvényesülés folyamatainak kognitív együttjárását illető empirikus tapasztalatok kapcsán.)

Államaink révén mi is hősiesen menetelünk a szuverenitásunk önkéntes alapon történő részleges feladásával járó integráció felé. A gazdasági beruházások mellett a kulturálisak is ennek jegyében konstruálják 'befektetői várakozásainkat'. Adjanak nekem is esélyt! Ha rám bíznák kulturális, irodalmi potenciáljukat, akkor én azt jó hozammal kecsegtető, irodalmi részvényekbe tudnám most fektetni²¹. A legnagyobb haszonnal azon ágazatok kecsegtetnek, amelyekben kis bekerülési költség mellett is nagy haszon realizálható. Az irodalom meg éppen ilyen. No de – mondják Önök – ki kíváncsi a kisebbségek irodalmaira? Ha szabad egy népiesített luhmannita bölcsességgel előrukkolnom: Jó kognitív rendszer a más kárán tanul. A térség nemzetállamainak közös érdeke, hogy a majdani, EU-s kisebbségi pozíciójukkal járó kihívásokat, előre és meglehetősen nagy pontossággal legyenek képesek modellálni. Ezzel beköszönt a kisebbségi irodalomrendszerek felértékelődésének korszaka. Hogy nevesítve mely szerzőkre lesz érdemes tenni, azt sajnos én sem tudom megmondani.

²⁰ (a hivatalos érintkezések során) „Govori državnom jezikom! (Beszélj az államnyelven!)” Ez volt anyakisebbségem irodalmi diskurzust kezdeményező szerzőjének, Szenteleky Kornél-nak az elsődleges „jugoszláv-élménye”.

²¹ (jó hozammal befektetni) Az apró betűs részben írva vagyon, hogy a nem gazdasági mutatókon alapuló részvények indexszámításait senki sem tudja garantálni. Egyes, konzervatív szakértők szerint, ezek nem mások, mint kipukkadással fenyegető léggömbök. (Önök – pontosabban az Önök várakozásai – döntenek el, mekkorára fognak felfúvódni.)